

Date: 29th April-2026

SMART-KONTRAKTLAR (AQLLI SHARTNOMALAR): AN'ANAVIY SHARTNOMALAR O'RNINI BOSA OLADIMI VA HUQUQIY NIZOLARDA ULARNING O'RNI QANDAY?

Xushboqov Umidbek

TerDU, Yurisprudensiya ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Smart-kontraktlar blokcheyn texnologiyasi asosida avtomatik ravishda bajariladigan dasturiy kod shaklidagi shartnomalar hisoblanadi. Ular an'anaviy shartnomalarga nisbatan tezlik, shaffoflik va xarajatlarning pasayishi jihatidan afzalliklarga ega bo'lsa-da, huquqiy tabiati, o'zgartirish imkonsizligi va kod xatolari tufayli ko'plab muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu maqolada smart-kontraktlarning an'anaviy shartnomalar bilan taqqosi, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksidagi huquqiy holati chuqur tahlil qilinadi. Xalqaro tajriba, xususan UNCITRALning Automated Contracting bo'yicha Model Law si bilan solishtiriladi. Tadqiqot natijasida smart-kontraktlarning an'anaviy shartnomalarning to'liq o'rnini bosa olmasligi, huquqiy nizolarda ularning o'rnini va milliy qonunchilikdagi mavjud bo'shliqlar aniqlanadi hamda ularni bartaraf etish yo'llari bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: smart-kontrakt, aqlli shartnoma, blokcheyn, an'anaviy shartnoma, Fuqarolik kodeksi, elektron shartnoma, huquqiy nizo, raqamli iqtisodiyot, UNCITRAL.

Raqamli texnologiyalar rivoji shartnoma huquqini tubdan o'zgartirmoqda. An'anaviy shartnomalar odatda inson tilida yozilgan bo'lib, taraflar o'rtasidagi kelishuvni batafsil aks ettiradi. Smart-kontraktlar esa dasturiy kod shaklida yaratilib, blokcheyn texnologiyasi orqali avtomatik ravishda bajariladi. "Agar... shunda..." tamoyili asosida ishlaydigan bu mexanizm oraliq vositachilarni kamaytirib, operatsiyalarni tez va arzon amalga oshirish imkonini beradi. Biroq markazlashmagan tizimning bu xususiyati huquqiy noaniqlik va nizolarni hal qilishda jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda.

Smart-kontraktlarning asosiy afzalligi avtomatik ijro etilishi va o'zgartirib bo'lmazligi (immutability) bo'lsa, ayni paytda bu xususiyat uning eng katta zaif tomoni hisoblanadi. Kodda xato yuz bersa yoki hayotiy sharoit o'zgarsa, shartnomani tuzatish an'anaviy shartnomalarga nisbatan ancha murakkab. Shu bilan birga, O'zbekiston qonunchiligida smart-kontraktlarning huquqiy maqomi va huquqiy kuchini aniq belgilovchi normalar hali to'liq shakllanmagan.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi smart-kontraktlarning an'anaviy shartnomalarning o'rnini bosa olish imkoniyatini baholash, huquqiy nizolarda ularning o'rnini aniqlash va O'zbekiston milliy qonunchiligini xalqaro standartlar bilan solishtirishdir. Tadqiqot qiyosiy-huquqiy, normativ talqin va tizimli tahlil usullariga asoslanadi.

O'zbekiston Respublikasida smart-kontraktlarning huquqiy asosi Prezidentning 2018-yil 3-iyuldagi PQ-3832-son "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni va

Date: 29th April-2026

kripto-aktivlar aylanmasi sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bilan qo'yilgan. Ushbu hujjatda smart-kontrakt raqamli tranzaksiyalarni avtomatik tartibda amalga oshirish orqali huquq va majburiyatlar bajarilishini nazarda tutuvchi elektron shakldagi shartnoma deb ta'riflangan⁹. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 353-moddasiga ko'ra, shartnoma ikki yoki bir necha shaxsning fuqarolik huquqlari va majburiyatlarini vujudga keltirish, o'zgartirish yoki bekor qilish haqidagi kelishuv hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan smart-kontraktni ham shartnomaning maxsus turi sifatida ko'rish mumkin.

Biroq Fuqarolik kodeksida smart-kontraktlarni alohida huquqiy ob'ekt sifatida tartibga soluvchi maxsus normalar mavjud emas. Elektron shartnomalar yozma shaklga tenglashtirilgan bo'lsa-da (FK 111-modda), kod shaklidagi shartnomaning huquqiy kuchini to'liq baholash masalasi ochiq qolmoqda. Ayniqsa, ko'chmas mulk oldi-sotdisi, meros huquqi va murakkab majburiyatlarni tartibga solishda an'anaviy yozma shakl talab etilishi smart-kontraktlarning qo'llanish doirasini sezilarli darajada cheklab qo'yadi.

Xalqaro huquqiy tajribada bu masalaga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro savdo huquqi bo'yicha komissiyasi (UNCITRAL) 2024-yilda Automated Contracting bo'yicha Model Law ni qabul qildi¹⁰. Ushbu model qonunda avtomatlashtirilgan shartnomalar, shu jumladan smart-kontraktlar huquqiy kuchga ega ekanligi tan olinadi, ammo ular umumiy shartnoma huquqi tamoyillariga, iroda erkinligi, kelishuv va haqiqiylikka to'liq javob berishi shart deb belgilangan. UNIDROIT tashkiloti ham smart-kontraktlarning huquqiy tabiatini o'rganib, ularni an'anaviy shartnoma huquqi doirasida qo'llash zarurligini ta'kidlamogda¹¹.

Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy usul, normativ talqin va tizimli tahlil qo'llanildi. Lex.uz rasmiy bazasi, O'zbekiston Fuqarolik kodeksi, Prezident qarorlari, UNCITRAL va UNIDROIT hujjatlari chuqur o'rganildi. Har bir norma o'zining huquqiy asoslari va amaliy qo'llanilishi bilan sharhlandi.

O'zbekiston qonunchiligi smart-kontraktlarni rivojlantirishga nisbatan ijobiy yondashuvni namoyon etmoqda. PQ-3832-son qarori raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda smart-kontraktlarning ahamiyatini tan olgan. Biroq ularning huquqiy tabiati, bajarilishi va nizolarni hal qilish masalalari hali yetarli darajada tartibga solinmagan. An'anaviy shartnomadan farqli o'laroq, smart-kontrakt kod xatosidan kelib chiqadigan zararlar uchun javobgarlikni aniqlash va sudda isbotlash ancha murakkab. Masalan, 2016-yilda sodir bo'lgan The DAO loyihasidagi hodisa smart-kontraktlarning texnik zaifliklari qanchalik jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkinligini yaqqol ko'rsatdi. Reentrancy deb ataluvchi zaiflikdan foydalangan hujumchi smart-kontrakt kodidagi bo'shliq orqali 3,6 million ETH (o'sha paytdagi qiymati taxminan 50-60 million AQSh dollari)ni o'g'irlagan[3]. Ushbu voqea nafaqat millionlab dollar zarar keltirdi, balki Ethereum blokcheyning hard fork

⁹ <https://lex.uz/docs/-3806053?ONDATE=28.04.2022>

¹⁰ <https://uncitral.un.org/en/mlac>

¹¹ <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2024/01/Principles-on-Digital-Assets-and-Private-Law-linked-1.pdf>

Date: 29th April-2026

orqali ikkiga bo‘linishiga (Ethereum va Ethereum Classic) sabab bo‘ldi hamda butun dunyoda smart-kontraktlarni oldindan audit qilish amaliyotini kuchaytirdi¹².

Xalqaro tajribada ko‘pchilik mamlakatlar (AQSh, Singapur, Yevropa Ittifoqi davlatlari) smart-kontraktlarni to‘liq mustaqil huquqiy vosita sifatida emas, balki an‘anaviy shartnoma bilan birgalikda (hybrid model) qo‘llashni afzal ko‘rmoqda. Bu yondashuv O‘zbekiston uchun ham eng maqbul variant bo‘lishi mumkin.

Smart-kontraktlar an‘anaviy shartnomalarning ba‘zi funksiyalarini samarali bajarishi mumkin bo‘lsa-da, ularning to‘liq o‘rnini bosa olishi hozirgi vaqtda real emas. Asosiy muammolar quyidagilardan iborat: kodning o‘zgartirib bo‘lmasligi, inson tilidagi shartnoma bilan kod o‘rtasidagi nomuvofiqlik, sudda dalillarni taqdim etish qiyinligi va huquqiy mas‘uliyatni aniqlashdagi noaniqlik.

O‘zbekiston Fuqarolik kodeksiga smart-kontraktlarni alohida tartibga soluvchi normalarni kiritish, ularning huquqiy kuchini aniq belgilash va sud ekspertizasi mexanizmini yaratish zarur. Shuningdek, smart-kontraktlarni oldindan audit qilish talabini joriy etish va hybrid shartnoma modelini qo‘llab-quvvatlash tavsiya etiladi.

Xulosa o‘rnida, smart-kontraktlar raqamli iqtisodiyotning muhim vositasi bo‘lib, an‘anaviy shartnomalarni qisman almashtirishi mumkin. Lekin ularning huquqiy tabiati va nizolarni hal qilish mexanizmlari hali to‘liq shakllanmagan. O‘zbekiston qonunchiligida mavjud bo‘shliqlarni bartaraf etish va xalqaro standartlarni (UNCITRAL Model Law) hisobga olgan holda milliy qonunchilikni takomillashtirish orqali smart-kontraktlardan xavfsiz va samarali foydalanishni ta‘minlash mumkin. Bu nafaqat innovatsiyalarni rag‘batlantiradi, balki huquqiy barqarorlikni ham ta‘minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3832-son Qarori (03.07.2018).
3. UNCITRAL Model Law on Automated Contracting (2024).
4. UNIDROIT Principles on Digital Contracts and Smart Contracts.
5. Lex.uz rasmiy ma‘lumotlar bazasi.
6. Khudoyberdiyev N.A., Nomozov H.S. Raqamli texnologiyalar va shartnoma huquqi.

¹² <https://smartcontractshacking.com/hacks/the-dao-hack-2016>

